

ЖЫЦЦЁВЫ І НАВУКОВЫ ШЛЯХ ПРАФЕСАРА А.Х. ШКЛЯРА – ДА 105 ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ

Каўрыга П.А.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск

E-mail: pavel_kauruha@tu.by

Прафесар А.Х. Шкляр нарадзіўся ў вёсцы Магільна Уздзенскага раёна Мінскай вобласці ў сям'і краўца. Яго бацькі былі растраляныя фашыстамі у кастрычніку 1941 г.

У 1928 г. А.Х. Шкляр паступае ў Горацкую сельскагаспадарчую акадэмію на факультэт эканомікі і планавання сельскай гаспадаркі. Пасля заканчэння акадэміі ў 1931 г., ён атрымаў спецыяльнасць агранома-эканаміста і быў накіраваны на работу спачатку ў Наркамзем, а потым у Дзяржплан Беларусі ў якасці старшага кансультанта.

Рисунок 1. – Фотография А.Х. Шкляра (1910–1977)

У 1935 г. А.Х. Шкляр паступае ў аспірантуру пры кафедры фізічнай геаграфіі Мінскага педагагічнага інстытута. Адначасова з навучаннем у аспірантуры ён працуе ў Мінскім педагагічным інстытуце ў якасці старшага выкладчыка і выконвае абавязкі дацэнта кафедры фізічнай геаграфіі.

У 1940 г. А.Х. Шкляр абараняе кандыдацкую дысертацыю і пераходзіць на працу на пасаду дацэнта кафедры фізічнай геаграфіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. У гады Вялікай Айчыннай вайны служыў ў Савецкай Арміі. Пасля дэмабілізацыі ў 1946 г. ён вяртаецца на ранейшае месца – у Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, дзе працаваў да апошніх дзён свайго жыцця – спачатку дацэнтам, а потым прафесарам і загадчыкам кафедры.

У 1964 г. А.Х. Шкляр першым у Беларусі атрымаў вучоную ступень доктара геаграфічных навук за працу “Кліматычныя рэсурсы Беларусі і шляхі іх выкарыстання ў сельскай гаспадарцы”.

А.Х. Шкляр з’яўляецца вядомым географам і кліматалагам. Ён аўтар больш за 100 навуковых

прац па сельскагаспадарчай кліматалогіі, феналогіі і сезоннаму развіццю прыроды, а таксама па фізічнай геаграфіі Беларусі і меліярацыі Беларускага Палесся. Яго манаграфіі “Клімат Беларусі і сельская гаспадарка (1962), “Кліматычныя рэсурсы Беларусі і выкарыстанне іх у сельскай гаспадарцы” (1973), “Каляндар прыроды Беларусі” (1967), “Сезоннае развіццё прыроды Беларусі” (1959) “Турысцкія маршруты па Беларусі” (1964) і іншыя маюць важнае тэарэтычнае і практычнае значэнне. Яны выкарыстоўваюцца і цяпер працаўнікамі сельскай гаспадаркі, гідраметэаслужбы, у сістэме адукацыі – студэнтамі і настаўнікамі геаграфіі і прыродазнаўства.

У выдадзенай яшчэ у 1957 г. манаграфіі «Ці змяняецца клімат Зямлі?» А.Х. Шкляр упершыню даследаваў ваганні клімату Беларусі ў канцы XIX і першай палове XX стагоддзяў. Ён прааналізаваў дадзеныя метэаралагічных назіранняў з 1871 па 1950 г. і выявіў тэндэнцыю павышэння тэмпературы і пацяплення клімату Беларусі. Пры гэтым адзначаў, што пацяпленне распаўсюджваецца як на зімовую, так і на летнюю пару года. Аналіз месячных ваганняў тэмпературы паказаў, што на ўсіх станцыях рэспублікі яны носяць сінхронны характар. Аднак, амплітуды ваганняў неаднолькавыя і павялічваюцца на поўдзень.

А.Х. Шкляр ажыццявіў у свой час найбольш поўнае і глыбокае абагульненне даных метэаралагічных назіранняў Беларусі. З перыядам яго жыццядзейнасці звязаны самыя плённыя і выніковыя кліматычныя даследаванні нашай краіны ў XX ст. Сваімі працамі вучоны істотна развіў і паглыбіў кліматалогію, агракліматлогію і феналогію рэспублікі, першапачатковыя асновы якіх мы знаходзім яшчэ у працах А. Смоліча і А.І. Кайгародава.

Акадэмік А.І. Кайгарадаў упершыню абагульніў даныя шматгадовых назіранняў усёй сеткі метэастанцый Беларусі за перыяд з 1871 па 1917 г. А.Х. Шкляр жа выкарыстаў матэрыялы шматгадовых назіранняў метэастанцый за перыяд з 1881 па 1960 г., размешчаных не толькі ў Беларусі, але і суседніх раёнах Украіны, Балтыі і Смаленскай вобласці.

А.Х. Шкляр быў актыўным прапагандыстам выкарыстання даных аграметэаралогіі і феналогіі ў практыцы сельскай гаспадаркі. На аснове па тым часе навішых тэарэтычных дасягненняў і метадаў ім прааналізаваны кліматычныя рэсурсы Беларусі, якія маюць важнейшае значэнне для сельскагаспадарчай дзейнасці. На аснове даследаваннях заканамернасцей развіцця жывой прыроды і ўсяго комплексу прыродных умоў А.Х. распрацавана агракліматычнае раянаванне тэрыторыі Беларусі.

Як вядома, максімальнага выкарыстання кліматычных рэсурсаў у земляробстве магчыма дасягнуць толькі шляхам правільнага размеркавання сельскагаспадарчай вытворчасці па тэрыторыі, г.зн. шляхам правядзення агракліматычнага раянавання. А.Х. Шкляр на прыкладзе Беларусі распрацаваў методыку ўнутрызональнага агракліматычнага раянавання, прывёў аб’ектыўныя яго паказчыкі. Вылучаныя агракліматычныя раёны цесна ўвязаны з фізіка-геаграфічнымі раёнамі і сезоннай рытмікай ландшафтаў.

А.Х. Шкляр упершыню пры дапамозе комплексных агракліматычных паказчыкаў прасачыў ўмовы ўвільгатнення тэрыторыі Беларусі за ўвесь вегетацыйны перыяд, а таксама за перыяды вегетацыі

галоўных сельскагаспадарчых раслін. Ён паказаў, што ў пачатковы перыяд вегетацыі культурных раслін (май – першая палова чэрвеня), на тэрыторыі Беларусі часта ствараецца напружаны баланс вільгаці – выпаральнасць перавышае атмасферныя ападкаі, асабліва гэта характэрна для пясчаных дзярнова-падзолістых і **сугліністых** глебаў. Ім былі распрацаваны рэкамендацыі па вызначэнню аптымальных тэрмінаў сяўбы сельскагаспадарчых культур з улікам запасаў вільгаці ў глебе. Выяўлены заканамернасці размеркавання неспрыяльных з’яў надвор’я па тэрыторыі Беларусі. Для зімы да такіх з’яў аднесены: выправанне, вымярзанне, выпіранне, выдуванне і ледзяная скарынка. Восенню неспрыяльнай з’явай з’яўляецца частая змена тэмператур, асабліва на захадзе Беларусі. У гэтую пару здараюцца такія гады, калі тэмпература паветра паніжаецца да -21°C і ніжэй, або павышаецца да $+23...+24^{\circ}\text{C}$. Вясной згубны ўплыў на сельскагаспадарчыя культуры аказваюць познія вясеннія замаразкі, вымаканне, засушлівае надвор’е, а ўлетку – высокія тэмпературы, моцныя вятры, пыльныя буры, навальніцы, град і ліўні.

Строгі ўлік важнейшых кампанентаў прыроднага асяроддзя пры вывучэнні кліматычных умоў дазваляў вызначыць аптымальныя межы распаўсюджвання ў Беларусі сельскагаспадарчых культур, устанавіць удзельную вагу асноўных культур у агульнай пасяўной плошчы і вызначыць аптымальныя тэрміны сяўбы і збору ўраджаю.

Шэраг навуковых прац А.Х. Шкляр прысвяціў даследаванню сезоннага развіцця прыроды, якое вучыць уважліва назіраць прыроду і любіць яе. Яго даследаванні адрозніваюцца комплекснасцю і сістэмнасцю. У выдадзеных ім каляндарах прыроды сезонныя змяненні ў жыцці раслін і жывёл разглядаюцца ў сувязі з развіццём геаграфічных ландшафтаў. У іх утрымліваюцца канкрэтныя прапановы і практычныя парады адносна рацыянальнага і больш поўнага выкарыстання кліматычных рэсурсаў.

Побач з аналізам жыцця дзікай расліннасці і жывёльнага свету дэтальна аналізуюцца і тыя змяненні да якіх схільны на працягу года культурныя расліны – збожжавыя, тэхнічныя, агародныя, садовыя. Развіццё жывой прыроды цесна ўвязваецца не толькі з ландшафтнымі, але і з метэаралагічнымі ўмовамі: тэмпературамі паветра, глебы і вады, атмасфернымі ападкамі, вільготнасцю, хмарнасцю і іншымі. А.Х. Шкляр спрабаваў знайсці шэраг фенаіндыкатараў, пры дапамозе якіх можна вызначаць аптымальныя тэрміны правядзення асноўных сельскагаспадарчых прац (тэрміны ворыва, сяўбы, збору ўраджаю).

Значная ўвага ўдзяляецца такім пытанням як устанаўленне тэрмінаў замярзання і адтавання розных тыпаў глебаў, распаўсюджаных на тэрыторыі Беларусі, вызначэнню гатоўнасці глебаў да пачатку палявых работ, устанаўленню тэрмінаў прагравання розных тыпаў глебы на розную глыбіню, а таксама рэжыму рэк.

У сувязі з узнікненнем складаных навукова-вытворчых праблем, абумоўленых меліярацыйным пераўтварэннем прыродных умоў Беларускага Палесся, геаграфічным факультэтам БДУ сумесна з Рэспубліканскім гідраметэацэнтрам пад кіраўніцтвам А.Х. Шклярам праведзены разнабаковыя даследаванні мікраклімату меліяраваных балот. У 1970–1980 гг. выкананы вялікі аб’ём комплексных мікракліматычных назіранняў і даследаванняў. Распрацавана метадыка іх арганізацыі і правядзення ў прыродных і прыродна-антрапагенных геасістэмах. Вывучаны тры кампаненты геасістэмы: клімат глебы, фітаклімат і клімат прыземнага слоя паветра, якія аб’яднаныя працэсамі цеплаабмену і вільгацезвароту. Была распрацавана метадыка пабудовы буйнамаштабных мікракліматычных карт, якія дазваляюць вырашчваць сельскагаспадарчыя культуры ў адпаведнасці з асаблівасцямі мікраклімату кожнай гаспадаркі і нават канкрэтнага поля (Каўрыга, 1995).

Пры гэтым даследавана структура радыяцыйнага і цеплавога балансу на балотных і мінеральных глебах пад пасевамі сельскагаспадарчых культур (бульба, ячмень, шматгадовыя травы) пры розных спосабах меліярацыі. Даследавана ўздзеянне на мікраклімат розных спосабаў асушэння – закрытага і адкрытага дрэнажу, а таксама арашэння (дажджавання і шлюзавання) і ўплыў гэтых спосабаў меліярацыі на фарміраванне воднага і тэмпературнага рэжымаў тарфяна-балотных і дзярнова-падзолістых глебаў. Вызначаны ўплыў мікраклімату тарфяна-балотных глебаў у залежнасці ад іх магутнасці і працягласці асваення на ўраджайнасць сельскагаспадарчых культур.

А.Х. Шкляр вельмі актыўна і плённа працаваў над стварэннем вучэбнай літаратуры па кліматалогіі і фізічнай геаграфіі Беларусі. Ён з’яўляецца адным з аўтараў шэрагу падручнікаў для студэнтаў геаграфічных факультэтаў універсітэтаў і педагагічных інстытутаў: “Прырода Беларусі. Фізіка-геаграфічны агляд” (1959), “Геаграфія Беларусі” (1965, 1977) і інш. Дзясяткі яго артыкулаў увайшлі ў шматтомнае выданне Беларускай энцыклапедыі.

Вялікую ўвагу А.Х. Шкляр удзяляў падрыхтоўцы навуковых кадраў. Пад яго кіраўніцтвам абаранілі кандыдацкія дысертацыі 6 аспірантаў і саіскальнікаў. А.Х. Шкляр быў бліскучым лектарам.

Ім прачытаны сотні лекцый аб прыродзе і клімаце для насельніцтва па заданню таварыстваў “Веды”, “Ахова прыроды” у розных гарадах і на прадпрыемствах рэспублікі, а таксама на курсах павышэння кваліфікацыі настаўнікаў і выкладчыкаў вышэйшых навуковых устаноў.

Ён выконваў вялікую грамадскую працу. На працягу многіх гадоў з’яўляўся членам Рады па праблемах Палесся і Рады па біясферы Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі, навукова-тэхнічнай Рады Дзяржкамітэта па ахове прыроды і Міністэрства адукацыі Беларусі, а таксама спецыялізаванай Рады па прысуджэнню вучоных ступеней па географічных навук, узначальваў метадычную Камісію географічнага факультэта.

З моманту ўтварэння Географічнага таварыства Беларусі (1954) А.Х. Шкляр бесперапынна ўваходзіў у склад Рады таварыства, узначальваў Фэналагічную камісію. Ён разгарнуў актыўную дзейнасць па арганізацыі сеткі карэспандэнтаў-фэнолагаў па збору даных назіранняў за сезонным развіццём прыроды. Да фэналагічных назіранняў былі заахвачаны настаўнікі географіі і біялогіі, працаўнікі лясной і сельскай гаспадаркі, аматары прыроды. Атрыманыя матэрыялы назіранняў мелі навуковае і практычнае значэнне, былі выкарыстаны як у навуковых працах, так і ў практыцы. Распрацаваны і выданы каляндары прыроды Беларусі, апублікаваны шэраг артыкулаў па фэналогіі лясных, садоў і сельскагаспадарчых раслін. Гэтыя матэрыялы з’яўляюцца ўнікальнымі і на сучасным этапе развіцця ведаў аб клімаце і прыродзе Беларусі.

Матэрыялы фэналагічных назіранняў, атрыманыя А.Х. Шклярам, пасляхова выкарыстаны для вызначэння аптымальных тэрмінаў аэрафотаздымкі (Шалькевіч, Каўрыга, 1986). Якасць аэрафотаматэрыялаў, атрыманых для распазнавання глебавых характарыстык, у шмат чым залежыць ад умоў надвор’я, стану паверхні глебы і фэналагічных фаз развіцця культурнай і натуральнай расліннасці ў перыяд аэрафатаграфавання. Аналіз дат наступлення фэналагічных фаз засведчыў, што для вызначэння аптымальных тэрмінаў аэрафотаздымкі сельскагаспадарчых палеткаў неабходна выкарыстоўваць перыяд ад даты сцяўбы да даты паяўлення трэцяга ліста ў ранніх яравых культур. У гэты перыяд глеба не закрыта раслінным покрывам і найлепш распазнаюцца асобныя яе разнавіднасці. Паводле даных фэналагічных назіранняў пабудаваны карты аптымальных тэрмінаў аэрафотаздымкі сельгаспалеткаў і лясных тэрыторый для глебавых даследаванняў.

А.Х. Шкляр карыстаўся заслужаным аўтарытэтам і павагай сярод супрацоўнікаў і студэнтаў географічнага факультэта БДУ. Ён застаўся ў памяці як высокаінтэлігентны, дабразычлівы, чулы і спагадлівы чалавек, які заўжды з павагаю адносіўся да студэнтаў і калег. За сваю плённую і карысную для грамадства шматгранную навуковую і педагагічную працу прафесар узнагароджаны ордэнамі і медалямі, у тым ліку і баявымі.